

OSMANLI DEVLETİNDE TANZİMAT DÖNEMİ İDARİ REFORMLARININ XIX. YÜZYIL ROMANLARINA YANSIMALARI

Namık Kemal ÖZTÜRK*

Pınar BAYRAM**

ÖZ

XIX. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti Batı etkisi altında birçok alanda yeniliklere yönelmiştir. Bu yüzyılda Batı ile ilişkiler geliştirilmiş ve Batı referans alınarak yönetim, ekonomi, siyaset alanlarında önemli değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Yönetim alanında rüşvet, yolsuzluk, verimsizlik gibi pek çok sorun XIX. yüzyıla kadar katlanarak devam etmiş, III. Selim dönemi ile birlikte bu sorunlara çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Yapılan yenilikler romanlara yansımış, bakış açılarının farklılığına göre değişik biçimlerde ele alınarak ifade edilmiştir. Toplumsal değişime karşı insanların verdikleri tepkiler, yaşam biçimi, sosyal yapı ve toplumsal değerlerin romanlar üzerinden algılanması zengin bir içerik sunmaları bakımından tarihsel olguları daha doğru bir şekilde değerlendirmemize imkân vermektedir.

Anahtar kelimeler: Tanzimat dönemi, idari reform, romanlar

---

* Prof.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, nkozturk@ mu.edu.tr

** Kamu Yönetimi Uzmanı, pinarbayram@windowlive.com

TANZİMAT PERIOD ADMINISTRATIVE REFORMS IN THE OTTOMAN EMPIRE REFLECTIONS ON THE XIX. CENTURY NOVELS

ABSTRACT

In the XIX century under the influence of West, Ottoman Empire launched innovations in many fields. In this century, improved relationship with the West resulted in significant changes were in the areas of administration, economics and politics. Bribery, corruption, inefficiency as well as many problem has continued exponentially until the reign of Selim III. Selim III. and subsequent Sultans made many attempts solutions to these problems. These solution attempts have been expressed as the subjects of many novels. The novels reflected in many ways the need for these solutions within respect to different perspectives. People reactions in novels against lifestyle, social change, social structure as well as social values provide us major knowledge base. The novels present rich content for an accurate understanding the detection of historical facts.

Key words: Tanzimat period, administrative reforms, novels

GİRİŞ

Romanlar, anlattıkları dönem hakkında önemli bilgiler içerirler. Roman yazarlarının bakış açıları, olayların yansımaları, ülkenin içinde bulunduğu ortam veya romancıların yaşadıkları ortamın şartları elbette değerlendirmelerini önemli ölçüde etkiler. Ancak bu değerlendirmeler belli bir süre sonra olayların nasıl cereyan ettiğine dair önemli bilgiler verir ve karşılaştırma yapma imkânı sunar. Bu açıdan sadece tarih biliminin verileriyle yetinmek yerine bu bilgileri romanlarla karşılaştırmak başlı başına heyecan veren bir bilgi edinme süreci olarak ortaya çıkar. Özellikle hızlı değişim dönemlerinde yaşanan olayların nasıl aktarıldığı, yazarın bakış açısı, aynı konuda başka bir romancının ne düşündüğü gibi konular tarihsel yaşanmışlıkların daha iyi algılanmasına yardımcı olur.

Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti'nin batılılaşma veya modernleşme yönünde yoğun çabaların sergilendiği önemli bir zaman dilimini ifade eder. Çalışmamızda Avrupa ile ilişkilerin yeniden farklı bir eksende kurulduğu bu dönemde idari alanda yapılan düzenlemelerin romanlara nasıl yansıdığı üzerine odaklanılacaktır.

BATILILAŞMA (MODERNLEŞME)

Latince “modernus” olarak ilk defa V. Yüzyılda kullanılan modern sözcüğü, eskiden yeniye geçişi işaret ederek Antik Çağ yerine Hıristiyanlığın yayılmasını vurgular. Hıristiyanlığın Antik Çağdan farklı bir siyasal güç olması onun modern olarak algılanmasına neden olmuştur (Yıldırım, 2010, s. 704-705). Kavram ilk kullanıldığında eski dünyayı, karanlık, putperest olarak nitelemiş ve yeni ile Hıristiyanlığın egemen olduğu dünyayı kastetmiştir (Bağce, 2004, s. 5). Bugün kullandığımız anlamda “modernleşme, genel olarak istenerek saptanmış hedefler doğrultusunda bir toplumun yönlendirilmesi eylemi ya da değişim süreçleri” (Armağan, 1988, s. 209-210) şeklinde tanımlanabilir. Bu değişim süreci, geleneksel toplumdan modern topluma geçişi ifade eder. Modern toplum, varılmak istenen bir hedef olarak algılanır ve çıkış noktası geleneksel toplumdur (Sevil, 1999, s. 44-45).

Weber modernleşmeyi kültürel, toplumsal ve politik rasyonelleşme süreci olarak tanımlar (Yeşildal, 2010, s. 60). Weber'in bakış açısına göre

modernleşme, toplumsal rasyonalizasyonu sağlayan kurumların yerleşmesi ve işlerlik kazanmasıdır. Ancak bu tanımlamanın ülkemiz bakımından modernleşmeyi tam olarak izah ettiğini söyleyemeyiz. Çünkü batılılaşma aynı zamanda Batı'nın değerlerinin batılı olmayan toplumlara benimsetilmesi yolunda çabaları da kapsar ve aslında ifade edildiği kadar masum bir durum söz konusu değildir. Kentleşme, okullaşma, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, modern siyasal partilerin ortaya çıkması ve devlet mekanizmasının teknik anlamda rasyonelleşmesi kapitalist sürecin modernleşme bağlamındaki göstergelerini oluşturur (Çulhaoğlu,2002, s. 170).

Modernleşme, toplumda siyasi istek ve beklentilerin değişmesine yol açabilir. Değişiklikler birbirlerini etkileyerek ortaya yeni fikirler, kurumlar ve davranış biçimleri çıkarır ve eski fikirlerin yeniden canlanması gibi gelişmelere de neden olabilir. Radikal değişikliklerin yaşandığı modernleşme süreci toplumsal yapı ve kurumlarda önemli değişikliklere neden olurken geleneksel uygulamalarından farklılaşma, toplumun olumlu ya da olumsuz tepkisini çeker.

XIX. Yüzyılın başlarında Avrupa'da başlayan sömürge faaliyetleri, savaşlar, uluslararası rekabet, eğitim ve ulaşım imkânlarının artması gibi faktörlerin etkisiyle yavaş ama etkili bir şekilde tüm dünyaya yayılmıştır. Bu yayılma bazı ülkelerde büyük bir değişime neden olmazken, bazı ülkelerde darbe ve toplumsal karmaşayla sonuçlanmıştır (Öztürk, 2011. 243). Kavramı küresel boyutta inceleyen Jung ve Picolli modernleşmenin, geleneksel toplumların dönüşümü ve modern kapitalist kurumların küresel boyutta yayılması anlamına geldiğini belirtir. Bu dönüşüm, geleneksel fikirlerin ve değerlerin, geleneksel üretim tarzlarının, toplumsal örgütlenme ve siyasal egemenlik biçimlerinin yerini zamanla modern toplum modellerinin aldığı, doğrusal olmayan bir süreçtir(Jung, Picolli, 2004, s. 22).

Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma'nın tarihsel gecikmişliği gidermenin ve çağı yakalamanın bir aracı olarak kurgulandığı söylenebilir (Çiğdem, 2002. 68). Nitekim Osmanlı Devleti'nin son iki yüzyılı Batılılaşmanın etkisinde devletin içinde bulunduğu kötü gidişattan nasıl kurtarılacağına düşünülmesi ve çözümler üretilmesi ile geçmiştir(Özer, 2005, s. 22).

Osmanlı Devleti'nde batılılaşma/modernleşme atılımlarını incelemek

için toprak kayıplarının başladığı XVII. yüzyıla gitmek gerekir. Toprak kayıplarıyla başlayan bu süreçte, (Lewis, 1984. 46) devletin yıkılmasına karşı direnen Osmanlı yönetiminin ve aydınların askeri ve yönetsel alanda reformlara yöneldikleri görülür. III. Selim'den itibaren başlayan ve II. Mahmut ile iyice belirginleşen reformlarla esas itibariyle merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak amaçlanmıştır (Parlak, 2009, s. 32). Lale Devri'nde Batı ile Saray çevresinde oldukça sınırlı kalan modernleşmenin gittikçe daha yaygın bir şekilde toplumsal alanda görülmeye başladığı söylenebilir. Lale Devri 1730 yılında sona ererken, yeni uygarlığın baskısına karşı askeri savunma düşüncesi üstün gelmiş ve askerlik alanındaki yenilikler üzerinde durulmuştur (Berkes, 1975. s. 21). Esasında Osmanlı devlet yönetimi askeri ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak tesis edilmiştir. Bu bakımdan askeri ve sivil hizmetler birlikte düşünülmektedir. "Veziriazam, vezirler, beylerbeyi ve sancak beyleri hem yönetici, hem de komutandır" (Akıllıoğlu, 2004, s. 04). Padişahın başlayarak en alt kademedeki memura kadar bütün bürokrasi asker sayılıyordu. Dolayısıyla devlet yönetiminde rejim ve asker kavramlarının özdeşleşmesi söz konusuydu(Karatepe,2009, s. 25). Bu bakımdan Batı ile mücadele edebilmek ve ayakta kalabilmek için devletin askeri yapısının değiştirilmesinden işe başlamak normal bir hareket tarzı olarak kabul edilebilir.

III. Selim'e kadar kamu yönetimi sisteminde yapılan ıslahat çalışmaları, geleneksel Osmanlı hukuk ve yönetim anlayışına dayanmaktadır ve bu ıslahat çalışmalarında Batı etkisi gözlem ve tasvir niteliğiyle sınırlı kalmıştır (Eryılmaz, 1992, s. 37). Batılılaşma çabaları III. Selim dönemi ile başlamış, somut sonuçlarına ancak Tanzimat dönemiyle ulaşabilmiştir. Bu dönem, sadece geleneksel devlet anlayışında kapsamlı bir dönüşümü ifade etmez, aynı zamanda Osmanlı modernleşmesinin başlama noktasını da anlatır. Tanzimat dönemi devlet adamları Batı yönetim sistemine, kötü bir taklitçilik anlayışı ile değil, bilinçli bir uyarlama anlayışı içinde yaklaşmışlardır (Akıllıoğlu, 2004, s. 06). Devletin dağılma ihtimalinin ancak bu şekilde önlenebileceğine dair yönetici kesim arasında güçlü bir inanç vardır.

Batı dışı toplumlarda sanayileşme, aydınlanma ve toplumsal devrimler yaşanmadığı için modernleşmenin maddi temelleri gelişmemiştir. Sanayileşme sonucunda ortaya çıkan kapitalizm ve Fransız devrimiyle ortaya çıkan sekülerizm, Batı toplumlarına modernleşmenin yolunu açmıştır (Duman,2009, s. 28).

Batı'da geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş yaklaşık dört yüz yıllık bir mücadele içinde gerçekleşti (Karatepe, 2009, s. 17). Dolayısıyla böylesine uzun ve zorlu bir mücadele sonucu gerçekleşen modernleşmenin Batı dışı toplumlarda kestirmeden gerçekleşmesi elbette mümkün değildi. Batılı toplumların yaşadığı ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel değişimlerin hiçbirini yaşamamış ama aynı zamanda bu toplumların seviyesine gelmek için çırpınan Batı dışı toplumlarda ciddi bir modernleşme ideolojisi hâkim olmuştur (Duman, 2009, s. 28). Bu modernleşme ideolojisini benimseyen Osmanlı aydın ve bürokrasi kesimi Batı karşısında yenilmemek için onun kurumlarının ve toplumsal yapısının ithal edilmesi gerektiğini düşünerek hızlı bir değişim yapılması gerektiğine inanmışlardı. Oysa Osmanlı Devleti'nde kapitalizm ve sekülerizm olmadığı gibi bunlardan kaynaklanan bilimsel ve toplumsal dönüşüm de söz konusu değildi. Bu türden alt yapılar olmadan modernleşmenin kısa sürede gerçekleşeceğini beklemek, elbette o dönem aydınlarının düşünebileceği bir husus değildi. Çünkü gerçekten de devleti kurtarmak için aceleleri vardı.

Batı karşısında yenilgilerin şokunu yaşayan, gittikçe durumu kötüye giden devletin kurtarılması için yöneticiler çözüm arayışlarını hızlandırdılar. Yeniden eski şanlı dönemleri yaşayabilmek için yerli kurumların reforme edilmesi yönünde girişimlerde bulundular. Ancak alınacak önlemleri uygulayacak kadroların yetersizliğinden dolayı başarı sağlanamadı (Karatepe, 2009, s. 43). Yetersizlikler sadece personel bakımından değil, reformlar için gerekli para ve gerekli zaman açısından da söz konusu idi (Akyıldız, 1993, s. 304). Dolayısıyla Batılılaşma Osmanlı devleti için neredeyse bir zorunluluk şeklinde ortaya çıktı. Bir yanda devlet günden güne güç kaybediyor öte yanda geleneksel kurumlar gittikçe işlevsizleşiyordu. Dolayısıyla modernleşmeyi hazır bir reçete olarak uygulanmaktan başka çıkar yol görünmüyordu.

TANZİMAT ÖNCESİ DÖNEM

Tanzimat öncesi dönemde, III. Selim ile birlikte Batılılaşma sürecinin somut adımları görülmeye başlanır. III. Selim rüşvet, kayırmacılık, yöneticilerin halka baskısı gibi kamu yönetimi alanıyla ilgili aksaklıkların farkına varmış ilk padişah'tır. Bu nedenle saltanatının ilk yıllarından itibaren toplumdaki ve yönetim sistemindeki sorunların nedenlerini ve çözüm yollarını araştırmaya yönelmiştir

(Eryılmaz,1992, s.37-38). III. Selim devletin içine düştüğü durumdan kurtulabilmesi için diğer ülkelerin ne yaptığını ve sorunları nasıl çözdüğünü düşünerek bu konularla ilgili birçok yöneticiyi görevlendirdi ve onlardan raporlar istedi. Kendisine sunulan raporlarda farklı görüşlere yer verilmiş olmasına rağmen hepsinde ortak nokta bu işlere askeri alandan başlanması gerektiğidir (Karatepe,2009, s. 44). Aslında bu sonuç son derece doğaldır çünkü devletin yapısı zaten askeri ihtiyaçlar göz önüne alınarak meydana getirilmiştir.

Uzun yıllar yönetimde temel sorunun ordu olarak görülmesi ve raporların etkisiyle III. Selim ıslahatlarında önceliği askeri alana vermiş ve Nizam-ı Cedid (Yeni düzen) ordusunu kurmuştur. Ancak, Nizam-ı Cedid için oluşturulan İrad-ı Cedid Hazinesine gelir sağlamak için konulan vergiler halka ağır geldi. Bunların toplanmasında halka baskı uygulanması ve yapılan yolsuzluklar rahatsız edici olmuştu (Eryılmaz, 1992, s. 46). III. Selim yaptığı toplantılarla üst düzey yöneticilere görevlerini hatırlatarak gerektiğinde onları uyarılmış, ülke sorunlarının ele alındığı raporlar yazdırmış ve raporların önlemleri doğrultusunda reform çalışmaları başlatmıştı. Ancak artan muhalefet ve hoşnutsuzluklar sonucu tahttan indirilmiş ve yerine II. Mahmut sultan olmuştur(Yayman, 2008, s. 55-56).

III. Selim dönemi yapılan ıslahat hareketleri kamu yönetimi alanında “sorun”ların tespiti açısından önem taşımaktadır. Ancak ıslahatların özellikle askeri alanla sınırlı kaldığını belirtmek gerekir. III. Selim döneminde devlet hazinesi para bulmakta büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Devletin açıklarını kapatmak ve yeni ordunun giderlerini karşılamak amacıyla geleneksel yöntemlerin yanında tasarruflara gidilmiş, dış ülkelere borç para bulunamayınca piyasaya değeri düşük para sürülmüş, yeni vergiler koyulmuş ve vergilerin artırılması yoluna gidilmiştir (Çadırcı, 1991, s. 103).

Para değerindeki düzensiz dalgalanmalar ve fiyat artışları II. Mahmut döneminde de sürmüştür. Bütçe açığını kapatmak için paranın değerini düşürme uygulamasına devam edilmiştir. Padişah, 31 yıl süren saltanatı döneminde altın para çeşidini 35, gümüş olanlarını ise 37 kez değiştirmiştir (Çadırcı, 1991, s. 108).

II. Mahmut döneminde (1808-1839), batılılaşma hareketleri hem planlı hem de geniş kapsamlı olarak uygulanmaya konmuştur. 1808’de merkezi otoritenin gücünü arttırmaya yönelik ayanlarla Sened-i İttifak imzalanmış, yeniçeri

ocağı ortadan kaldırılmış ve memurlarda kılık kıyafet düzenlenmesine gidilmiştir. Ayrıca bu dönemde posta ve karantina teşkilatları kurulmuş, Batı'ya öğrenciler gönderilmiş, ilk resmi gazete yayınlanmış ve ilk nüfus sayımı yapılmıştır (Çelik, 2003 s. 31).

Mizancı Murat, bu dönemde Avrupa'ya gönderilen öğrencileri eleştirir. Yazara göre Avrupa'ya tahsil için giden öğrencilerin döndüklerinde terbiyesi ve ahlaki bozulmaktadır:

“Tahsil için her sene biz bu kadar gençleri Paris’e gönderiyoruz. Lakin hiç biri istediğimiz surette geri dönmüyor. Terbiyesi, ahlaki bozularak istifade olunur halleri kalmıyor. Öğrendikleri de süslü giyinmek, eğlenceleri için israfta bulunmak, din ve diyaneti kaybedip Frenk olmaktan başka bir işe yaradıklarını görmüyoruz.”(Murat, 2010 s.187).

Sened-i İttifak'la padişah, hükümdarlık müessesesinin bazı kayıt ve şartlar altına alınmasını kabul etmiştir. Böylece ilk defa olarak padişahın otoritesi sınırlandırılmış ve ülkede derebeylik sistemine benzer, mahalli otoritelerin varlığı yasallaşmıştır (Eryılmaz,1992.51). Bu senedi imzalayan ayan ve eyalet valileri padişaha bağlılıklarını belirtirken sadrazamı, onun mutlak temsilcisi olarak kabul etmeye söz vermişlerdir (Shaw,1983.27).

Bu dönemde gerçekleştirilen önemli bir reform ise memurlara maaş bağlanmasıdır. Padişah 27 Mart 1838 yılında yayınladığı bir “hatt-ı hümayunla” memurlara maaş bağlandığını ilan etmiştir. Memurlara maaş verilmesinin temel nedeni, onların rüşvet almalarını önlemek ve vatandaşlara iyi davranmalarını sağlamaktır. Maaş bağlanmasına rağmen rüşvet almaya devam eden memurların şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı da bu hümayunda açıkça belirtilmiştir. Nitekim rüşvetin önlenmesi için Ceza Kanunnamesi'ne rüşvetle ilgili bir madde de eklenmiştir(Akyıldız, 1993, s.106). Memurlara verilen maaş ve ceza kanununda yapılan düzenlemeler onların eski alışkanlıklarından kurtulmaları için yeterli olmamıştır. Akyıldız, rüşvetin ortadan kaldırılamamasındaki asıl faktörün memur maaşları arasındaki orantısızlık olduğunu söylemektedir. Üst rütbeli memurlar çok yüksek maaşla çalışırken alt düzeydekiler çok düşük maaş almaktaydılar. Ayrıca işlerini yapıp yapmadıklarına bakılmaksızın maaş aldıkları için birçoğu bu durumu istismar etmekte ve eski alışkanlıklarına devam etmekteydiler(Akyıldız, 1993, s.108-109).

Belirtmek gerekir ki, II. Mahmud döneminde yapılan kapsamlı reformlardan da beklenen sonuçlar elde edilememiştir. Bu reformların özden çok şekli yönünün ağır bastığı ve Avrupa ülkelerinin gözünü boyama amaçlı olduğu belirtilmektedir (Karatepe,2009, s.54). Nitekim, II.Mahmud'un reformları sonrasında düzen iyice bozulmuştur. Bir yandan eski değerler ihmal edilmiş, yerine yeni Batılı değerler getirilmiş ancak bu yeni değerler gerek bürokrat, gerekse halk tarafından benimsenmemiştir (Karatepe, 2009, s. 54).

Düzenlemelerin içselleşmemesinin nedenlerini ve dönem reformcularının karşılaştığı engelleri, Hilmi Ziya Ülken iki kapsamda ele alır: (1) Modern araştırmayı hatta öğretimi, din için tehlikeli sayan fanatik-skolastik zihniyet; (2) modern araştırmanın derin köklerine kadar inmeyi sabredemeyen ve her şeyden önce, gücünün ihtiyacına cevap vermek isteyen idareci zihniyet. İki engelden ilki zamanla gerilemiştir. Hatta modern zihniyet, 19. yüzyılın son yıllarından beri eski medresenin içerisine bile kısmen sokulmuştur. Fakat ikincisiyle savaş çok daha güçlü olmuştur. Her dönemin idareci zihniyeti “gündelik” işlerle o kadar bunalmıştır ki, iktidarı kötüye kullanarak, ilim işlerine de karışmış ve gerçek ilim öğretimi ve araştırılmasına engel olmuştur (Ülken, 2001, s. 35).

TANZİMAT DÖNEMİ

II. Mahmud'un başlattığı yeniliklerin devamından ibaret olan Tanzimat devri I. Meşrutiyetin ilan edildiği 1876 yılına kadar sürmüştür (Çadircı, 1991, s. 173). Tanzimatçılar, merkezde ve eyalet idaresinde klasik kurum ve usullerin ıslahı ile işe başlamışlardır (Ortaylı, 2008, s. 407). Tanzimat dönemi önemli yönetsel reformlara ev sahipliği yapmıştır. 1875 yılında ilk romanın basılmasıyla¹ Osmanlı roman yazarları modernleşmeyle ilgili konulara eserlerinde yer vermişlerdir.

Tanzimat dönemi reform çalışmalarında Fransa'nın teşviklerinin önemli etkisi vardır. Fransa, Osmanlı Devleti'ndeki anayasacılık hareketlerine de destek vererek yönetsel reformların anayasal zemininin oluşturulmasına katkı sağlamıştır (Parlak, 2009, s. 34). Ancak bu konuda net bir şey söylemek çok gerçekçi değildir. Zira Akyıldız'ın belirttiği gibi kimi yazarlar Fransa, kimi yazarlar Prusya, İngiltere ve Avusturya'nın örnek alındığını söylemektedirler. Ancak genel olarak Fransa ve İngiltere'nin reformlara ihtiyaç olduğu yolunda yoğun çabalarının olduğunu

¹ İlk roman olarak değerlendirilen Taaşuk-u Tal'at ve Fitnat, 1872 yılında “Hadika” gazetesinde tefrika şeklinde yayınlanmıştır.

söylemek gerekir. Ancak şurası açıktır ki, bu ülkeleri gezip dolaşan ve yönetim yapılarını inceleyen devlet adamları Avusturya'yı kendilerine model ülke olarak seçmişlerdir (Akyıldız, 1993, s. 293, 301-303).

Osmanlı devletinin 1839 Tanzimat Fermanı ve daha sonra çıkarılan 1864 Vilayet Nizamnamesi ile başlattığı yenileşme hareketinin temelinde devletin dağılmasını önleme düşüncesi vardır. Osmanlı Devletinde bu dönemle başlayan modernleşme hareketinin yönetim bakımından temeli merkezi yönetim ve sınırlı bir yerinden yönetim esasına dayandırılmıştır. Bu dönemde devlet yönetimi bakımından olağanüstü değişikliklerin gündeme geldiği söylenebilir. Akıllıoğlu, bu dönemde, beş yüz elli yıllık yerleşik uygulamaların aksine bir takım düzenlemelerin yapıldığını ifade etmektedir (Akıllıoğlu,2004, s. 04).

Hilmi Ziya Ülken, modern düzenlemelerin yapıldığı Tanzimat döneminin gerçekte bir geçiş ve buhran dönemi olduğunun altını çizmektedir. Tanzimat eşitlik ve hürriyet fikirlerini getirme iddiasındadır. Fakat Tanzimat'ın verdiği "müsadeler", gerçekte imparatorluğun parçalanmasına kadar gidecek bir iç krizin de tohumlarını atmıştır. İmparatorluğun Müslüman ve Hıristiyan unsurları ayrı ayrı bağımsızlık istemektedirler. Fakat bunu kabul etmek aynı zamanda imparatorluğun yıkılmasına giden süreci başlatmakla aynı anlama gelmektedir. Kabul etmemek ise Tanzimat'ın ortaya attığı fikirlerden vazgeçmek demektir. Kısaca, Tanzimat'ın devlet adamları bir çıkmazın içindedir. Bu çelişik durumda reformcular, Batı medeniyetine yönelmek/modernleşmek ile imparatorluğun siyasi bütünlüğünü korumanın, uzlaştırılmaz buhranı içinde bulunmaktadır (Ülken, 2001, s. 56).

Tanzimat dönemi reform hareketlerinin temellerini II. Mahmut atmıştır. Tanzimat'ın liderleri II. Mahmut'un oğullarıdır. I. Abdülmecit (1839-1861) ve I. Abdülaziz'in (1861-1876) hükümdarlıkları tüm Tanzimat dönemini kapsamaktadır (Shaw, 1983, s. 86). 1839'dan 1876 yılına kadar uzanan Tanzimat, iki dönemden oluşur. Birinci dönem, Gülhane Hattı Hümayunu'nun hüküm ve uygulamalarını kapsamakta (1839-1856); ikinci dönem ise 1856 İslahat Fermanı'nın ilanından, 1876 I. Meşrutiyet'e kadar olan süreyi içine almaktadır. Her iki dönem birbirini tamamlayıcı olması bakımından önemlidir (Eryılmaz, 1992, s. 91).

1827'de yaşanan Navarin bozgunu ve Mehmed Ali Paşa'nın önlenemez başarılarıyla karşılaşan II. Mahmud, Batılı devletlerin sempatisini kazanabilmek

ve devleti kurtarmak için reform ihtiyacını öngören diplomatların etkisiyle 1831-1838 yıllarında bazı idari ve toplumsal reformları başlattı (İnalçık, 2013, s. 60). Devlet dairelerinin teşkili, başbakanlık ve bakanlıkların kurulması, modern posta servisi, din dışı alanlarda meslek okullarının açılması, reformlar için iki yüksek meclisin tesis edilmesi, memurlara maaş verilmesi gibi hususlar bu reformların en önemlileri arasında sayılabilir. Ancak Sultan Mahmud'un en önemli başarısı vilayetlerde ve bütün idari birimlerde padişahın yeniden gücünü tesis etmek oldu (İnalçık, 2013, s. 60; Aykaç, 1997, s. 143).

II. Mahmut, Osmanlı hükümetinin müdahale kapsamını, geleneksel sınırların dışına çıkarıp, tüm yaşam biçimlerini düzenleme görev ve hakkını da kapsayacak şekilde genişletmiştir. Böylece Osmanlı reform kavramı, eski kurumları koruma ve yeniden canlandırma geleneğinden ayrılmış ve eski kurumların yerine bir bölümü Batı'dan ithal edilen yenilerini getirme çabası şeklinde olmuştur (Shaw, 1983, s. 86).

Bu dönemde II. Mahmut, yetki genişliğini kaldırmış, merkezin istediği şekilde görev yapmayan vali ve mutasarrıflar hakkında gerekli işlemler yapılmasını istemiş, halka zulmeden yöneticileri cezalandırmış, bu yöneticilerin vezirlik rütbelerini geri almış, memuriyet yerlerini değiştirmiş ya da sürgüne göndermiştir. Yine bu dönemde, Kadı'nın onayı olmadan hiçbir ölüm cezasının yerine getirilmemesi emredilmiş, usulsüz halktan para almaya devam eden valiler Babiâli'ye tabi ücretli birer memur haline getirilmiştir (Eryılmaz, 1992, s. 62).

Mustafa Reşit Paşa'nın, II. Mahmut'un reformlarından geliştirdiği ve kendi deney ve gözlemlerince değiştirdiği Gülhane Hattı Hümayunu 3 Kasım 1839'da Abdülmecit tarafından imzalanmıştır. Mustafa Reşit Paşa öncülüğünde, Babiâli danışma kurulunda hazırlanan ferman, Topkapı Sarayı'nın altındaki Gülhane alanında başlıca kurumların, sınıfların, grupların ve yabancı temsilcilerin önünde Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuştur (Shaw, 1983, s. 91).

1839 Gülhane Hattı Hümayunu ile birlikte valilerin yetkileri kısıtlanmış, mal, can, namus güvenliği ve askerlik gibi konular düzenlenmiş (Eryılmaz, 1997, s. 47), bürokrat tabakanın ve doğması arzu edilen ticaret burjuvazisinin güvenliği için müsadere usulü kaldırılmıştır. Ayrıca fermanla iltizam usulünün kaldırılması belirtilmişse de bu usul ilerde yine yürürlüğe konmuştur (Ortaylı, 2008, s. 405).

Özetleyecek olursak Tanzimat Fermanı: (a)Sultanın tebaasının can, namus ve malının güvence altına alınması; (b)İltizam sisteminin yerini alacak muntazam bir vergilendirme sistemi; (c)zorunlu askerlik sistemi ;(d) hangi dinden olursa olsun bütün tebaa için yasa önünde eşitlik gibi reform vaatlerinde bulunmuştur (Zürcher, 2008, s. 84). Bu düzenlemelerle beraber fermanın Osmanlı toplumuna reformcu fikir ve kurumları soktuğu açıktır. Bu fikir ve kurumlar arasında sultanın bir yeminle taahhütte bulunması, kanunlara riayet etmesi, yasama faaliyetini yerine getirecek bir meclisin açılması gibi hususlar sayılabilir (İnalçık, 2013, s. 62). İnalçık, gayri Müslimlere verilen tavizlerin Batılılaşma aleyhindeki Müslümanlar tarafından tepkiyle karşılandığını ve bu durumu dinden sapma olarak algıladıklarını belirterek günümüzdeki laikler ve muhafazakarlar şeklindeki hizipleşmenin buradan kaynaklandığını belirtmektedir(İnalçık, 2013, s. 63).

Bu dönemin başlıca farklılığı, iktidar merkezinin saraydan Babıâli'ye yani bürokrasiye geçmiş olmasıdır. İmparatorluğu yönetecek güçlü ve modern bir örgüt yaratmak için II. Mahmut geleneksel kalemiyeyi modern bir bürokrasiye dönüştürmek adına atılacak adımları başlatmış ve bürokratik örgütlenmeyi güçlendirmiştir (Zürcher,2008, s. 83-84). Tanzimat Dönemi, merkezi otoritenin taşra örgütü üzerindeki etkinliğini yeniden sağlamaya yönelik olarak ortaya atılmış ve temel çalışma konularını ülke yönetimi ile mülki idare bölümlerinin düzenlenmesi oluşturmuştur (Kılıç, 1995, s. 9).

Gülhane Hatt-ı Hümayunu ise bu güçlendirmeyi bir kat daha arttırmıştır. Berkes, bunu “hükümdar mutlakiyetçiliği” yerine, “Babıâli mutlakiyetçiliği” olarak niteler. Çünkü ferman yönetilenlerin rızası üzerine kurulu bir rejim getirmemiştir. Avrupa devletlerinin iç işlere karışmasının kapılarını ardına kadar açmasıyla Osmanlı birliği içindeki milletleri birbirine düşürecek sonuçlar yaratmıştır (Berkes,1973, s. 257). Aslına bakacak olursak, Ferman'ın olumlu yönleri de yok değildir. Reformların imparatorlukta herkes için dinine bakılmaksızın eşit bir biçimde geçerli olacağı vaadi laiklik açısından önemlidir. Ayrıca ferman, her bireyi bir milletin üyesi değil, bir Osmanlı uyruğu olarak düşünme yolunda atılan önemli bir adımdır (Davison,2004, s. 53).

Tanzimat döneminin ikinci önemli ayağı ise 18 Şubat 1856 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Milletler Topluluğu'na katılabilmesinin ve Paris Antlaşması'nın

ön şartlarından biri olan İslahat Fermanı'nın Sultan Abdülmecid tarafından imzalanmasıdır (Lewis, 1984, s. 116). Bu ferman da Tanzimat Fermanı gibi devletin, eşitliği sağlamakla yükümlü olduğunu yineleyerek, bütün tebaa arasında eşitliğin güvencelerini vurgulamaktadır (Quatert, 2002, s. 110-111). Paris Kongresi'nin toplanmasından kısa bir süre önce Abdülmecid, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu tamamlayan yeni bir "İslahat Fermanı" yayınlamıştı. Avrupalı büyük devletlerin istekleri doğrultusunda hazırlanan bu Fermanla, Müslüman olmayanlara Gülhane Hattı ile verilen hakların uygulamaya konulacağı, bütün konularda eşitlik ilkesine uygun hareket edileceği, Hristiyanların da askere alınacağı ve vergi ödemede Müslümanlarla eşit tutulacağı belirtiliyordu (Çadircı, 1991, s. 175). Paris Barış Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı kabul ediliyor ve boğazlar savaş gemilerine kapatılıyordu (Çadircı, 1991, s. 175).

Tanzimat öncesinde padişahların ikametgâh yeri olarak da kullanılan İstanbul Topkapı Sarayı ve Edirne Sarayı merkezi devlet dairelerine ait resmi evrak ve defterlerin biriktiği ve muhafaza edildiği yerlerdir. Tanzimat'ın ilanından bir asır öncesine dayanan Bab-ı Asafi Daireleri ise Tanzimat yıllarından sonra Babiâli Daireleri olarak merkezi devlet dairelerinin uzantısını oluşturmaktadır (Gültepe, 1999.247). II. Mahmut dönemiyle birlikte yönetim alanında otoritenin bütünlüğünü ve birliğini merkezde saray ve onun yürütme gücü olan Babiâli temsil etmektedir (Eryılmaz, 1992, s. 62).

Babiâli'deki memurlara yönelik 1826-1856 yılları arasında doğrudan bir kanun çıkarılmamıştır. 1838 yılında uygulamaya konan "Tarik-i İlmiye'ye Dair Ceza Kanunname-i Humayunu" ile kadı ve naiplerin atanma, görev ve yetkileri belirlenmiş, özellikle rüşvet alınmaması için bazı kurallar konulmuştur. 3 Mayıs 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi ile de memurlarla diğer kimselere verilecek cezalar belirlendi. Bu kanunnamenin kanun tekniği ve getirdiği cezaların yetersizliği/ adaletsizliği nedeniyle 14 Temmuz 1851 yılında Kanun-u Cedid adı verilen yeni bir ceza kanunu yürürlüğe konmuştur. Kanunun birinci faslı devlet aleyhine işlenen suçlara verilecek cezalar, suça teşvik, yol kesme gibi güvenlik görevlilerine karşı koyma gibi konular yer almaktadır. İkinci fasılda ırz ve namus dokunulmazlığı, kumarbazlık, sarkıntılık, sarhoşluk ve ölümle sonuçlanmayan kavgalara karışanlara verilecek cezalar belirlendi. Üçüncü ve son fasılda ise mal, emlak güvenliği, vergi meseleleri, yargı, yürütme ve maliyede yer alanların işledikleri suçlara yer

verilmiştir. Ayrıca üçüncü faslın ikinci maddesinde devlet memurlarının rüşvet alması, gümrük ve diğer vergi gelirlerini zimmetine geçirmeleri, maaşları dışında çeşitli adlarla halktan para almaları halinde verilecek cezalar düzenlendi. Bu kanun 9 Ağustos 1858'e kadar yürürlükte kaldı. Bu kanundan sonra ise 1981 tarihli Fransa Ceza Kanunu esas alınarak hazırlanan yeni kanun devreye girmiş oldu (Çadircı,1991, s. 203-207). Yapılan çok sayıdaki yasal düzenlemelere rağmen bürokrasinin istikrar kazanmadığı açıkça görülmekteydi.

Babiâli pek çok yazar tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Osmanlı'nın bürokratik işlerinin görüldüğü Babiâli'ye yapılan sert eleştiriler, memurların çalışmadan para almaları, kazandıkları paranın eğitim ya da başarılarıyla değil, tanıdıklarıyla orantılı olması, işe keyfi gelip-gitmeleri ve eğitimsizlikleri üzerinedir.

Samipaşazade Sezai Babiâli takımını, “kanarya sarısı renginde kravatları, kenarları gayet kalın siyah şeritli, açık renk ceketleri ve mavi pantolonları olan bir gençlik grubu” olarak tanımlar:

“Sabahtan akşama kadar içtikleri sigara dumanlarıyla sararmış parmakları, oturdukları mahallelerin pek düzenli olmayan yollarında düşmemek için eğilerek yürüdüklerinden ve çalıştıkları devlet dairelerinde temize çektikleri evrak müsveddelerini eğilerek yazdıklarından ve terbiye gereği eğilerek temenna eylediklerinden, kamburlaşmış boyları, içkiye ve safahata olan eğilimleri ve kötü yaşayışları yüzünden toprak rengini almış çehreleri, terbiye ve bilginin yerini alan kötü ahlakı ve hilekarlığı gösteren küçük, siyah gözleriyle, bütün kadınların kendilerinin giyinişlerine, endamlarının güzelliğine ve intizamlarına, terbiye ve edeplerine hayran olduğu inancındadırlar” (Sezai, 2006, s. 69-70).

Mizancı Murat ise *Turfanda mı Turfa mı?* adlı romanında Mansur karakteri üzerinden Babiâli memurlarını eleştirir:

“Tabii olarak kalemin vazifesini, hal ve mevkiini, kâtiplerin orada bulunma sebeplerini inceledi. Gördü ki kalemde bir mümeyyiz bir de mütercimden başka kimseye ihtiyaç yok! Mansur zannetmişti ki odadaki otuz kâtibin otuzu da lazım, her birinin vazifesi ve meşguliyeti ayrıdır. Hâlbuki efendilerinin yirmi yedisi ayrı vazifesi, sorumsuz “maaşlı müdavimlerdi”. Kendisi de onlardan olacaktı”(Murat, 2010, s. 76).

Recaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası* adlı romanında, memurların eğitimsizlikleri ve niteliksizlikleri üzerinde durur. Roman kahramanı Bihruz Bey tek kelime Fransızca okumadan kaleme girmiştir:

“Baş tarafından sayfalara epey göz gezdirdi. Aradığını bulamadığı, gördüğü şeylerin çoğunu -anlamak şöyle dursun- hatta okumayı bile başaramadığı için sıkılarak, ara sıra da bıyık altından gülerek, alayla “Çince mi bunlar? Ne tuhaf bir dil demeye başladı” (Ekrem, 2009, s. 50).

Kalifiyesiz ve eğitimsiz memurlarla ilgili olarak romanlarda çözüm önerileri de vardır. Mizancı Murat’ın romanında Mansur karakteri, Osmanlı Devletinde şer’i hükümlerden dolayı Avrupa ülkelerine göre daha çok düzen olması gerektiğine inanmaktadır. Çünkü halk devlete daha bağlı, daha sadık, daha iyidir. Güzel ahlak Osmanlı halkında mevcuttur. Düzene engel olan, cemiyete bulaşmış cehalet ve küçük memurların eksiklikleridir (Murat, 2010, s. 186). Mansur, “kaleme” alınacak bir kişinin mutlaka resmi bir görevle mükellef olması ve mutlaka yüksek bir okul bitirilmesi gerektiğini düşünür:

“Mutlaka kaleme alınacak bir efendi resmi bir görevle mükellef olmalı, diğer taraftan yüksek okullar şahadetnamesi olmayanları kapıya uğratmamalıdır. Bununla hem devlet yararlanmış olur, hem de ümmet çocuklarına karşı büyük bir iyilikte bulunulur. Çünkü böyle bir usul gençleri rüşdiyeden kapı çıraklığına değil daha büyük okullara sevk edecektir” (Murat, 2010, s. 189).

Avrupa da eğitim için büyük paralar harcadığını, Osmanlıda da harcanması gerektiğini düşünen Mansur karakteri, her sıkıntının göze alınarak kurumlarda eğitimin gerekliliği üzerinde durur. Mansur, eğitimsizlik nedeniyle gelen sermayenin vazifesiz memurlarla, boş kırtasiyecilikle geri gittiğini savunur (Murat, 2010,s.190). Ayrıca, roman kahramanı Babîâlî’de memur yetiştirilmediğini, kendiliğinden yetişecek olanların ise ortada kaldığını belirterek, iyi yöneticilerin üzerlerinin örtüldüğünü gözlemlemektedir:

“Devlet hademeye muhtaçtır. Bunlar hademe değil memalik kanını emmekle meşgul sülüklerdir. Bizde adam yok diyorlardı. Ah! Yalnız adam yokluğu olsaydı! –“Biz yapmıyoruz, zorla yaptırıyorlar” diyorlar! Akıl edemiyorlar ki zorla memuriyet verilmeyeceğinden burada kimseyi alt edemezler. İstifa kapısı

açıktr. Hem de esasen bunun aslı yoktur. İftiradır. Memuriyetlerini korumak için yemedikleri nane kalmıyor... Çünkü adam yetiştiremiyorlar. Kendiliğinden yetişen olursa ortada bırakıyorlar, iyi yönetim gösteren insanların hem üzerlerini örtüyorlar hem de yalancı sandalyesine oturarak suçluyorlar” (Murat, 2010, s. 193).

Mizancı Murat, romanında eğitim ve edep üzerinde de durmuştur. Roman karakteri Mansur, Memurlara eliften başlayarak yeniden eğitim verilmesi gerektiğini, okullar açılarak donanımlı öğrenciler yetiştirmenin amaç edinilmesi gerektiğini savunmaktadır (Murat, 2010, s. 120). Böylece, devletin malını düşünmeyen ve onu hoyratça kullanan insanların da bilinçleneceğini düşünmektedir (Murat, 2010, s. 123):

“İlerlemek ve feyz almak için din ve ahlak sayesinde devlette, millette eşsiz yetenek varken durgunluk arız olmasına mana veremiyordum. Şimdi anladım! Hakikati öğrendim: Devletin, padişahın sadıklarına hizmet alanı kapanmıştır! Buna ne çare? ... Yine eğitim, yine eğitim!...” (Murat, 2010, s. 193-194).

Tanzimat fermanının ilanından üç ay sonra mali alanda yapılan yenilikler kayda değerdir. Bunlar arasında vergi toplama işlerinin valilerin ve mültezimlerin ellerinden alınarak sancaklara gönderilen “muhasıl-ı emval” denilen maaşlı vergi memurlarına verilmesi önemlidir (Nohutçu,2006, s. 473).

Bu yeniliğin olumsuzluklarını Mizancı Murat, Turfanda mı Turfa mı? adlı romanında Mansur’un Doktor Mehmet Efendi’ye yazdığı mektupla dile getirmektedir. Bu dönemde vergi memurlarının maaşlarının yetersiz olduğunu ve memurların köylere, köylülerin parasız kaldığı zamanlar gidip hâsılat edindiklerini söylemektedir:

“Bizi geçindiren maaş değildir. Bu gibi hâsılattır. Tahsilât ne kadar az olur. Biz köye ne kadar çok gelmeye mecbur bulunursak biz tahsildarlar, o oranda kazanırız. Hele artık borç bizim velinimetimizdir. En dar zamanda köylüye gelir, tazyik eder, öküzünü satacağını söylersin, pazarlığa girersin, üç ay sonra gelip vergisini almak üzere miktarına göre bir iki mecdiyeye muvafakat edersin. Üç ay sonra gelmezsin. Çünkü o vakit köylüde para vardır. Parasını bitireceği anı gözetirsin. Öyle bir anda damlarsın ki önce bir aldın ise mutlaka bu defa iki almaya

yol bulursun. Efendi, işte bunlar olmazsa biz açlıktan ölüyoruz” (Murat, 2010, s. 250-251).

Mansur karakteri, aynı mektupta memurların vatandaşa davranışı ve denetimsizlik sonucu yetkilerini kötüye kullanmalarını Doktor Mehmed Efendi’ye anlatır. Mansur’un bu kötü yönetime çözüm önerisi ise iyi bir adalet teşkilatının kurulmasıdır. Çünkü Babiâli’ye ya da gerekli makamlara şikâyetlerin iletilmesi oldukça zordur. Köylü, hakkını savunacak mahkemelere de başvuramamaktadır. Bunun nedenini Mansur şöyle açıklar:

“Merkeze müracaat ederek şikâyet edenleri yok ediyorlar. Çünkü sorup soruşturanları kimse sevmiyor. Hukukun gerçekten uygulanması ve adaletin tam anlamıyla yerini bulması için iyi bir adalet teşkilatı kurulması gerekiyor. Ayrıca yüksek makamları telgrafla, yazıyla rahatsız edip bu konulara dikkat çekmek gerekiyor. Müfettişleri Anadolu’ya gönderip durumları yerinde görmek gerektiğini mutlaka ama mutlaka anlatmak gerekiyor. Bunun için de halkı uyandırmak gerekiyor” (Murat, 2010, s. 251).

Tanzimat döneminde gereksiz elemanların tasfiyesi ile verimliliğin artırılması ve uzmanlaşmaya gidilmesi konularında yoğun çalışmalar yapılmıştır. Böylece aşamalı olarak Avrupa örneğine göre bir dizi bakanlık ve idare heyeti kurulmuştur. Bu dönemde hükümetin güç merkezi artık sarayda değil Babiâli’nin kulluktan² yeni kurtulmuş bürokratlarındadır (Zürcher, 2008, s. 94). Bu yeni nezaretlerin ortaya çıkmasının yanı sıra danışma meclisleri ve kurulları sistemi de geliştirilmiştir. Bunların görevi, yeni tedbirlerin ve yeni yasaların hazırlanmasına yardımcı olmaktır (Zürcher, 2008, s. 95).

Osmanlı Devleti’nde bütün işleri “sadrizam”, padişah adına yürütmüş ve sorumlu olmuştur. Tanzimat’tan sonra ise mülki ve idari taksimatlar yapılmıştır. Sadrazamın yetkileri azaltılıp nezaretler (bakanlıklar) kurulmuştur. Bu ihtisaslaşmaya ve taksimata uygun olarak memur sayısında büyük artışlar olmuştur. Memuriyet bir meslek haline getirilip (Sultan Abdülaziz devrinin ilk yıllarında memurluk henüz bir meslek değildir), memur yetiştirilen okullar

² Kul kavramı genellikle padişahın veya askeri sınıf mensuplarının hizmetinde kullanılmak üzere özel bir terbiye ile yetiştirilen genç köle anlamına gelmektedir. Gulam veya kul sistemi Osmanlı devlet idaresinin temelidir ve Anadolu Selçuklularından Osmanlılara intikal etmiştir. Kul sistemiyle ilgili olarak bkz. İnalçık, 2013, s.97-112.

açılmıştır. Memurlar sınavla istihdam edilmeye başlanmış, onlara maaş bağlanmış ve memurların yetki ve sorumlulukları belirlenmiştir (Gültepe, 1999, s. 250).

Yönetmelik islahatlarla ilgili önemli gelişmelere baktığımızda 1852 yılında çıkarılan bir fermanla “Yetki Genişliği” ilkesinin uygulanmaya konduğunu görmekteyiz. Bu ilkeyle birlikte tüm asker ve sivil memurlar valiye bağlanmış ve faaliyetlerinden dolayı valiye karşı sorumlu tutulması sağlanmıştır (Parlak, 2009, s. 46). Osmanlı vilayet yönetiminin yeniden düzenlenmesi ise 9 Haziran 1861 Lübnan statüsünün yaygınlaşması tehlikesine karşı A. Cevdet Paşa, Fuat Paşa ve Mithat Paşa'nın yeni vilayet yönetimi statüsünü hazırlamalarıyla başlamıştır (Ortaylı, 2008, s. 429). 1864 yılında öncelikle Tuna vilayetinde uygulanmaya başlayan 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesi ile padişahça atanan valilere vilayetin mülkiyet, maliye, güvenlik ve politika işlerinin yönetimi verilmiştir. Valiler bütün devlet emirlerinin uygulanmasına memur kılınmışlardır. Vilayette defterdar, mektupçu, Umuru Hariciye Memuru, Umuru Nafia Memuru, Umuru Ziraiye ve ticariye memuru bulunacaktır. Benzer şekilde valinin kontrolü altında bir idari meclis oluşturulacak bu mecliste Şer'i Hükümler Müfettişi, Defterdar, Mektupçu, Hariciye Müdürü ve ikişer adet Müslüman ve gayrimüslim temsilciler bulunacaktır. Ayrıca bu nizamname ile eski eyaletlerin yerine sancak, kaza ve nahiyelerden oluşan vilayetler kurulmuştur. Vilayetlerde valilerin, sancaklarda mutasarrıfların, kazalarda kaymakamların başkanlıklarında meclisler oluşturulacaktır (Parlak, 2009, s. 38).

Aslında 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi Avrupa Devletlerinin Osmanlı sınırları içindeki Hıristiyan tebaanın kötü şartlar altında buldukları iddialarını önlemek üzere yürürlüğe konulmuştur. Mithat Paşa'nın vali olarak tayin edildiği Tuna vilayetinde (Niş, Silistre ve Vidin) üç ilin birleşmesiyle oluşturulan valilik sisteminin uygulanmasında başarılı olunca uygulamanın geliştirilmesine karar verilmiştir. 1867 ve 1871 nizamnameleri ile bu sistem geliştirilerek il oluşturulması uygulamaları yaygınlaştırılmış ve merkezi yönetimin taşra teşkilatı vilayet, sancak, kaza, nahiyeye ve köy biçiminde kademeli bir yapıya kavuşturulmuştur. 1864 ve 1871 nizamnameleri, birlikte düşünüldüğünde merkezi yapının iyice muhkem edildiği görülmektedir (Parlak, 2009, s. 38-46).

1871 Nizamnamesi ile İstanbul dışındaki şehir ve kasabalarda belediye

kurulmasının alt yapısı hazırlanmış ve batıdaki anlamda belediyelerin kurulması mümkün olabilmiştir. 1878 yılında ilk parlamentonun kabul ettiği “Dersaadet ve Vilayet Belediye Kanunu” kamu yönetiminde laikleşme sürecinin hızlanmasında etkili olmuştur. Nizamnameler ve Belediye Kanununa göre vilayet, liva ve kaza İdare meclisinde ve Belediye Meclislerinde memurların dışında ahalinin de temsili esas kabul ediliyor ve gayri Müslim nüfusun temsiline eşitlik sistemi amaçlanıyordu (Parlak; 2009, s. 40).

1864 yılına kadar “Beylerbeyliği” olarak anılan eyalet sistemi Fransız il yönetim modeli esas alınarak “vilayet” sistemine dönüştürüldü. 1871 Vilayet Nizamnamesi ile yerel ve bölgesel meclisler kuruldu (Parlak, 2009, s. 32). 1871 Nizamnamesi, vilayet teşkilatını yeniden düzenledi. Bu nizamnamenin bir kısmı kent ve kasabalardaki Belediye Daire Meclislerine ayrılmıştı. Nizamnamenin 111. maddesine göre, vali mutasarrıf ve kaymakamın bulunduğu her kentte bir belediye meclisi kurulması benimsendi (Çadircı, 1991, s. 276).

Geleneksel Osmanlı kamu bürokrasisi, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren değişikliğe uğramaya başlamıştır. Sultan II. Mahmut’un son dönemlerinde merkezi idarenin bakanlıklar biçiminde örgütlenmesi çalışmaları, Tanzimat döneminde gelişerek devam etmiştir. Yürütme organı olarak bakanlıklar, danışma birimi olarak da meclisler, Osmanlı yönetim düzeninin yeni merkez örgütünü oluşturmaktaydı. Tanzimat, çağdaş bir devletin, bütün faaliyetlerini kapsayan hükümet örgütüyle, bürokratik ve merkezîyetçi bir yönetim modeli geliştirmiştir (Eryılmaz, 1992, s. 156). Akıllıoğlu, Osmanlı Devletinin “örfi hukuktan” “yazılı hukuka” geçmesini Tanzimat’ın getirdiği en önemli yenilik olarak değerlendirmektedir (Akıllıoğlu, 2004, s. 08).

I. VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİ

1876 Tarihli Kaunu Esası’nın Vilayet (vilayetler) başlığı altında toplanan maddeleri (108-112) gerek yerel gerekse merkezi yönetimin taşra teşkilatı bakımından temel birim olarak “il”leri düzenlemekteydi. 108 ve 110. maddelerdeki “tefriki vezayif” (görev ayrılığı) ve “tevsi-i mezuniyet”(yetki genişliği) ilkelerine göre yol ve köprü yapımı, sanayi, ticaret ve tarım işleri, bayındırlık imar işleri, eğitim ve öğretim taşra kuruluşlarına bırakılan hizmet alanlarıdır (Akıllıoğlu,

2004, s. 07). Merkez dışındaki taşra teşkilatlanması “vilayet”, “liva” ve “kaza” şeklindedir. Taşradaki merkezi idare memurluklarının yanında yardımcı olarak meclislere yer vermiştir. “Meclisi umumi” ve “meclisi idareler” aracılığı ile temsil olgusunu sınırlı bir şekilde de olsa uygulamaya koymuştu. Dönemin reform anlayışı, yerel yönetimleri tehlikeli gördüğü için “yetki genişliği” ilkesini tercih etmişti (Akıllıoğlu,2004, s. 07).

Vilayet meclisleri, 1864 ve 1869 düzenlemeleriyle kurulmuştur. Bu meclislerin görevleri iki kısımdan oluşmaktadır. İlki, vilayetin genel yönetimi ile ilgilidir. İkincisi ise özel idareyi ilgilendirmektedir. Genel işlerin görüşülmesi ve karara bağlanması, Vilayet Umum Meclislerine bırakılıyordu. 1864 düzenlemesiyle vilayetler livaların birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Livaların yönetimi mutasarrıfa bırakılmış, vilayetteki gibi “Liva İdare Meclisi” kurularak, başkanlığına mutasarrıf getirilmiştir. Bu meclis, liva düzeyinde, maliye, bayındırlık, eğitim, tarım ve ticarete ilişkin işlerin görülmesini sağlayacaktır. Ayrıca meclis idari uyumsuzluk sorunlarını görüşüp karara bağlamakla yükümlüdür. Kazalar ise kaymakamın başkanlığında, kaza malmüdü, tahrirat kâtibi, kaza hâkimi, müftü ve Müslüman olmayan toplulukların dini önderlerinden oluşmakta ayrıca, ikisi Müslüman, ikisi Müslüman olmayan dört üye seçilerek kaza idare meclislerine katılmaktadır. Kaza idare meclisleri idari davalar, gelir ve giderlerin gözden geçirilmesi, devlete ait kurum ve kuruluşların korunması, beledi tesislerin yapılması gibi işlere bakmaktadır (Çadırcı, 1991, s. 255-260).

Meşrutiyet döneminin en önemli ayağı olan ilk Osmanlı parlamentosu, 19 Mart 1877 de toplanmıştır. Parlamentoda, tayinle gelmiş yirmi beş üyeden kurulu bir Ayan Meclisiyle, Kanun-u Esasi’ye aykırı bir yöntemle seçilmiş yüz yirmi milletvekilinden kurulu bir Meclis-i Mebusan vardı (Lewis, 1984, s. 166).

Anayasaya uygun olarak “Mebuslar Meclisi” açık, “Ayan Meclisi” de kapalı oturumlarla çalışmalarına başlamışlardı. Mebuslar Meclisi, genel olarak kendilerini seçen meclislerin üyeleri olduklarından, vilayetlerde Tanzimat hareketinin oluşturduğu yeni yönetici ve orta sınıfları temsil etmişlerdir. Ayan Meclisinde ise uzun yıllar hükümet daire ve meclislerinde hizmet görmüş bürokratlarla, birkaç ulema sınıfı üyesi bulunmaktaydı. Kısacası, gerçek anlamda iki meclis de padişah ya da halkı değil, vilayet ve başkent yönetici sınıflarını temsil etmekteydi (Shaw,

1983, s. 229).

İlk Osmanlı parlamentosu 28 Haziran 1877’de sona ermiş ve ikincisi yeni seçimlerden sonra 13 Aralık’ta toplanmıştı. Ancak parlamentoyu istemeyen Sultan Abdülhamit, Nisan 1877 de başlayan ve 31 Ocak 1878’de mütareke ile biten Rus savaşını bahane ederek meclisi dağıtmış ve milletvekillerinden de seçim bölgelerine dönmelerini emretmişti. Parlamento kapanıp, Babiâli zayıflayınca, Sultan Abdülhamit hükümdarlığının sonuna kadar sürecek ve Osmanlı yönetimine egemen olacak bir yönetimin temelleri de atılmış olmaktadır (Shaw, 1983, s. 235).

Bu dönemin aydınlar üzerinde siyasal ve entelektüel baskısı ise kaçınılmaz olarak bir muhalefet doğurmuştur. Bu muhalefetin liderleri, kendilerini Jön Türkler olarak adlandıran ve anayasanın yürürlüğe girmesini isteyen bir gruptur. Gizli bir dernek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, genç subaylar, memur ve yazarlar arasında genişlemiştir (Davison, 2004, s. 55). Bu reformcular ve hürriyetçiler, imparatorluğun bütünlüğünü ve egemenliğini, nerden gelirse gelsin her tehditten koruma endişesinde olan sadık Müslüman ve Osmanlılardır (Lewis, 1984, s. 165).

Dönemin reform düşüncesini benimseyen bürokrat ve devlet adamları 1821 yılında Babiâli’de kurulan Tercüme Odası’nda Fransızca öğrenmiş, Babiâli’nin Hariciye ve Mülkiye işlerinde çalışmaktaydılar. Bu yüzden ülkenin iç ve dış sorunlarına yabancı değillerdi ve onların amacı Osmanlı Devletinin kurumlarına Avrupalı bir biçim vermektir. Tanzimat hareketinin hazırlayıcıları için mutfağında yetişmişlerdi (Eryılmaz, 1992, s. 59). Tercüme Odası’nda yetişen gençler Batı’yı daha çok tanıma fırsatı buldular. Âli, Fuat ve Reşit Paşa gibi pek çok önemli bürokrat bu büroda eğitilmişlerdi. Ayrıca bu reformcular, devlet kurumlarında yetiştiklerinden dolayı devlet personeli ile yakın ilişki içindeydiler (Nohutçu, 2006, s. 475).

Parlamento, kapatılmasıyla birlikte otuz yıl bir daha toplanamamıştı. Bu otuz yıl boyunca Sultan Abdülhamit katı bir yönetim sürdürmüş, basını sansürlemiş, toplantıları yasaklamış ve muhalefeti bastırmak için muhbirlere güvenmiştir (Davison, 2004, s. 54). Abdülhamit dönemi ile ilgili pek çok yazar olumlu ve olumsuz fikir beyan etmişlerdir. Örneğin Halide Edip Adivar’ın, *Handan* romanında Nazım karakteri sansürden şöyle şikâyet eder:

“Dinleyiniz. Eğer bu memlekette yazı yazılsa, sansür olmasa yahut hiç olmazsa kemanla, musiki ile hayat kazanılsa, öğretmenlik etmem. Bilseniz bu kibar öğretmenliği beni nasıl bezdirdi” (Adivar, ?.66).

Halide Edip Adivar romanlarında Abdülhamit yönetimindeki izlenmelerden ve sürgünlerden örnekler vererek bahsetmiştir. Yazarın *Handan* adlı romanında Refik Cemal karakterinin Server’e yazdığı mektupta bu izlenmelerden ve içinde bulunduğu psikolojiden söz edilmektedir:

“Dün Hariciye’de bizim mümeyyiz beni çağırdı. Mümkün olabildiği kadar iyilikçi bir adam... Oda kapısını kapadı. Korkak bir tavırla, etrafta dönen hallere bakılırsa benim şüphe altında olduğumu, şüpheli kıyafetli adamların benim hakkımda inceleme yapmakta olduklarını ve şüphe büyümeden benim bir şehbenderlikle hemen bir yere gitmemin yerinde olacağını söyledi. Zaten bugünlerde İstanbul’un bütün havasında artan basınç ve tecessüsü adeta omuzlarımda hissedecek bir hal buluyordum. Köprüde yürürken görünmeyen bir takım gözler alnımdan beynime geçip beni teftiş ediyor; yanımda giden adamların ağızlarında kelepçe, beyinlerinde bir çember var sanıyorum. Bütün düşünceler ve hisler İstanbul’da durmuş gibi” (Adivar, ?.28).

Yazar, *Seviye Talip* romanında ise “İkiyüzlü insanların bu memlekette bütün ahlaksızlıklarının bağışlandığını, ancak herkesten farklı düşünenlerin hiç bağışlanmayacağını” ifade ederek yönetimi eleştirir. Romanda Numan karakteri bu baskıyı şöyle dile getirmektedir:

“İkiyüzlü oldun mu efendim, bu memlekette istersen en fena ahlaksızlıktan çekinme, bağışlarlar. Fakat herkesten başka düşünme gücünü kendinde buldun mu, işte bunu hiç bağışlamazlar” (Adivar, 1967, s. 48).

Ahmet Mithat, Jön Türk romanında dönemin en büyük siyasi suçlarından birisinin yüksek makamlara hakaret olduğunu belirterek uygulanan hafiye politikasına değinir:

“Yüksek makamlara hakaret!... O!... en büyük siyasi cinayetlerinden birisi. Aleyhine olduğu makam ne kadar yüksekse cinayetin önem derecesi de o kadar yükselir. Bazen polis tarafından bu cinayetin canileri mahkemeye verilerek ve sürgün edilme kararıyla cezalandırılır” (Mithat, ?. 186).

Bekir Fahri'nin *Jönler* adlı romanında muallim, hafiyelerin oynadığı rolü Bab-ı Zaptiye üzerinden anlatır. Roman kahramanı Muallim Bey, hükümetin uyguladığı politikanın İslami hükümlere uygun olmadığını belirtir:

“O, hükümetin bu yönetim şeklini İslami hükümlere büsbütün muhalif buluyordu. Nazarında İslamiyet cinnet ve cinayetin kurbanı olmuş, hilafet bütün değersiz emeller ve dünyanın değerini arttırma aracı kesilmişti.” (Fahri, 1985, s. 49).

Bu dönemin yönetim alanında yapılan önemli reformlarından birisi de rüşvete engel olmak için yapılan çalışmalardır. 1855 yılında rüşvetle ilgili bir nizamname hazırlanmıştır. 39 maddelik bu nizamnamede rüşvet fiiline ağır cezalar konmuştur. Buna göre rüşvet alan kişi memuriyetten çıkarılacak; bir yıl hapis yatacak ve iki yılda sürgün cezasına çarptırılacaktır. Ancak meşrutiyet dönemlerinde de rüşvet sorununa engel olunamadı. Ayrıca rüşvetçi memurlar hakkında şikâyet edildiğinde, bu şikâyetler ya geçirilmiş ya da terfi rütbe (yükseltilerek atama) ile başka bir yere nakledilmişlerdir (Eryılmaz, 1992, s. 174-175).

Zürcher, Abdülhamit döneminde rüşvet ve adam kayırmacılığın ayyuka çıktığını belirtir. Devlet daireleri gerektiğinden fazla eleman istihdamıyla şişirilmiştir. Daireler işlevlerini akla uygun ve verimli şekilde yerine getirememektedir (Zürcher, 2008, s. 127). Mizancı Murat'ın romanında, Mansur karakteri rüşvet konusunda önemli saptamalarda bulunur:

“Yapılan işlerden memurların sermayedarlardan rüşvet aldıklarını işitmişti. Vaktiyle büyük bir nefretle bunun iftira olduğuna hükmeden Mansur bu defa bunların her şeyi yapabileceklerine inanmış bulunuyordu” (Murat, 2010, s. 193).

Çalışan memurların maaşları da ayrı bir eleştiri konusudur. Kimi çalışan bin beş yüz, kimi çalışan elli kuruş almaktadır. Kurumlarda maaş konusunda herhangi bir standart konulmamıştır ve liyakat ilkesine uyulmamaktadır. Kalemde on sekiz yıldır çalışan bir memur yüzeli kuruş alırken, üç aylık çalışan tercüman beyin hemşerisi bin iki yüz kuruş almaktadır. Üstelik herhangi bir okul bitirmemiştir (Murat, 2010, s. 76).

Sultan Abdülhamit döneminde önemli reformların yapıldığı kuşkusuzdur. Hatta Tanzimat ıslahatlarının ana teması olan idari merkezileşme Abdülhamit döneminde haberleşme araçlarında yapılan yenilikler sayesinde geliştirilmiştir. Bu araçların en önemlisi telgraftır, çünkü telgraf sayesinde merkezi hükümet ilk kez taşradaki memurlarıyla haberleşme ve onları denetleme olanağını sağlamıştır. Ayrıca demiryolu ağının gelişmesi ve buharlı gemilerin ağırlık kazanması gibi teknik gelişmeler sayesinde vergilerin toplanması, orduya asker alımı ve kamu düzeninin korunmasında yönetimin daha verimli ve başarılı olması sağlanmış, aynı zamanda ülkedeki bazı bölgelerin ve Osmanlı ekonomisinin kapitalist sistemle bütünleşmesi hızlandırılmıştır. Böylece Sultan Abdülhamit'te kitlelerin önünde saygınlığını korumuştur (Zürcher, 2008, s. 122-124). Ancak belirtmek gerekir ki bu dönemdeki merkezileşme Babiâli de değil, padişahın etrafında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla Tanzimat döneminde devlet yönetiminde etkin rol üstlenmiş ve devleti kurtarmak için hal çareleri aramış bürokrasi kesimi geri planda kalmıştır. Politik işlerin yeniden sarayın uhdesine girmesi sonucunda Padişah ile bürokrasi arasında temeli daha öncelere dayanan bir mücadelenin yeniden ortaya çıktığını belirtmek gerekir.

Demiryollarının geliştirilmesi, telgraf alt yapısının oluşturulması ve kamu düzeninin sağlanması gibi gelişmeler, *Turfanda mı Turfa mı?* adlı romanda açıkça ifade edilmektedir.

“Devletin büyük bir şehrinde ya da unutulmuş bir köşesinde bulunan bir çiftçi, posta ve telgrafla devlet kapısına müracaat etmek üzere mecbur kılınmıştır. Bu konuda her tarafa resmen tebligat çıkarılmıştır” (Murat, 2010, s. 262).

Bu romanda Fatma Hanım, eşi Mansur Bey'e ülkedeki yenilikleri mektubunda aktarmaktadır. Sultan Abdülhamit döneminde adli yenilikler başlamış, hapis komisyonu ve eğitim komisyonu kurulmuştur. Parası devlet tarafından karşılanan bir mülkiye okulu yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca itfaiye teşkilatı da yenilenerek yangınların daha kolay ve etkili söndürülmesi amaçlanmıştır (Murat, 2010, s. 262). Fatma Hanım karakteri aracılığıyla Mizancı Murat bu döneme ilişkin yenilikleri şöyle anlatmaktadır:

“Polis Avrupa yöntemleriyle yetiştirilip eğitiliyor. Memurların görevleri yeniden daha güzel bir şekilde düzenleniyor. Halkımızın faydasına yapılan bu

çalışmalar kesintiye uğramadan devam ediyor. İşte askerlerimiz. Almanya'dan komutanlar getirip yeniden düzenleme işine girilmiş diyorlar” (Murat,2010, s. 262).

Bu teknik modernleşme, padişahın kişisel varlığında yoğunlaşan aşkın devlet tasarımının yayılmasını ve güçlendirilmesini de sağlamıştır. Tezel bu durumu şöyle ifade etmektedir: “...Demiryolları ve telgraf hatlarının yanında binlerce devlet okulu ve dairesi, padişah tuğralı saat kuleleri, idadileri, sultanileri, on binlerce Harbiye, Mülkiye, Tıbbiye mezunu memuru ...ile padişah, uyruklarının gözünde “her şeyi bilen ve çözen aşkın bir varlık görünümüne bürünmek istemiştir” (Tezel, 2001, s. 33).

Mizancı Murat padişahın bu aşkın gücünün, roman kahramanı Fatma Hanım üzerindeki yansımalarına şöyle yer vermektedir:

“Vesselam işler sizin istediğiniz gibi gidiyor, devletimizin kurtuluş günlerinin geleceği yakın görünüyor. Bunca yardımların şerefi kime aittir! Tahmin edebiliyor musunuz? Yalnız bir zata! Yüce, kutsal, pek saygın bir zata! Yani Padişah efendimiz hazretlerine aittir. Uykusundan ve dinlenmesinden feda edip gece gündüz halka hizmet eden, Allah rızası için çalışarak ümmet-i muhtereme için selamet ve saadeti getirmeye gayret ediyor. Allah padişah efendimizden razı olsun, onun yardımlarını muhtaç olan ümmetin üzerinden eksik etmesin” (Murat, 2010, s. 263).

II. Abdülhamid'in bürokrasi ile mücadelesinde zafer kazandığını söylemek zordur. Her ne kadar, hüküm sürdüğü dönemde bu konuda bir hayli yol aldığı ve devlet yönetimini önemli ölçüde kontrol altında tutma konusunda başarı sağladığı söylene de daha sonraki gelişmeler, bürokrasinin bu mücadeleden vazgeçmediğini ve bulduğu fırsatları değerlendirerek iktidarı ele geçirdiğini göstermektedir. Nitekim İttihatçılar 31 Mart Vakası'nı çıkarmakla itham ettikleri II. Abdülhamid'i tahttan indirerek yerine uysallığı ile tanınan Sultan Reşad'ı getirdiler ve yönetime tamamen sahip oldular. 1909'da yapılan anayasa değişikliği ile parlamentolu meşruti bir yönetimin kapısını açtılar. Ancak, devletin içinde bulunduğu koşulların zorluğu ve İttihatçıların diktacı tutumları yüzünden meşrutiyet yönetimi beklenen sonuçları vermedi(Karatepe, 2009, s. 100).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumaya çalışmak isteyen yöneticiler ve aydınlar Batı'yı kendilerine referans olarak kapsamlı reform girişimlerinde bulunmuşlardır. Tanzimat öncesine kadar nispeten sınırlı olan Batı etkisi, Osmanlı devletinin kurtuluşu dışı açılma politikalarında görmesi üzerine gittikçe yaygınlaşmış ve saray çevresinden halk kitlelerine doğru yaygınlık kazanmıştır. Modernleşme temelli bu reformların neredeyse hepsi bölünme korkusu ve hızlı bir gelişmeyi sağlama amacıyla yapıldığından biraz aceleye gelmiş ve tepeden inme yönü ağır basan gelişmeler ortaya çıkmıştır. Muasır medeniyet seviyesine ulaşmak için geç kalındığı psikolojisi ile hareket eden sivil ve askeri bürokrasi bu açığı gidermenin yolu olarak reformların hızla yapılması gerektiğinden hareketle toplum mühendisliğini andıran uygulamalara yönelmişlerdir. Bu uygulamalar, geleneksel kurumları benimsemiş halk ile Avrupalı kurumları savunan aydın ve yönetici kesim arasında ayrışmaları ortaya çıkarmış, reformların başarısını olumsuz yönde etkilemiştir.

Rüşvet, yolsuzluk, adam kayırma, kırtasiyecilik gibi olumsuzlukları ortadan kaldırmaya yönelik alınan önlemler uzun dönemde işe yaramadığı gibi artarak devam etmiş ve geniş halk kitlelerinin memnuniyetsizliği ve güvensizliği gibi yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Halkın memnuniyetsizliği ve güvensizliği reformlarla getirilen yeni kurumları başarısızlığa mahkûm etmiştir. Ayrıca bürokrasinin nitelik bakımından yetersizliği de bu uygulamaların başarısızlığını artırıcı bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Buna rağmen özellikle aydın ve yönetici kesimde, devletin kurtuluşunun tek yolunun batılı kurumları ihdas etmekten (modernleşme) geçtiğine dair sarsılmaz bir inanç vardır. Bu fikir esasında çok yanlış da değildir ve üzerinde çokça düşünülerek, tartışılarak ortaya çıkmıştır. Çünkü devletin içinde bulunduğu durum ve dış şartlar gerçekten de hızlı karar almayı ve uygulamayı gerektirmektedir. Ancak Osmanlı devletinin içinde bulunduğu ortam, Batı'nın askeri, eğitim ve bürokratik kurumlarının ithal edilmesi ile kısa sürede çözülecek bir sorun değildir.

Devleti kurtarma yönünde reform girişimleri III. Selim dönemiyle hız kazanmıştır. Tanzimat dönemi reform hareketlerinin temelini oluşturan III. Selim ve II. Mahmut, merkeziyetçiliği amaçlayarak devleti yeniden güçlendirmek ve otoriteyi sağlamlaştırmak istemişlerdir. Bu dönemleri anlatan romanlar,

geleneksel Osmanlı toplum yapısına dair önemli bilgiler içermektedirler. Ahmet Mithat, Şemsettin Sami, Mehmet Celal, geleneksel Osmanlı toplumuna ait beğenmedikleri uygulamaları eleştirmekte, bunların yerine modern kurumların işlevlerini övmektedirler. Ancak bu döneme ilişkin eleştiriler de romanlarda yer almıştır. Örneğin Mizancı Murat, II. Mahmut dönemiyle birlikte Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin Avrupalılaşarak, kimliklerini yitirerek ülkeye geri dönmelerini oldukça sert bir şekilde eleştirmiştir.

Tanzimat dönemi, iktidar merkezinin saraydan Babiâli'ye geçtiği bir dönem olmuştur. Askeri ve sivil bürokratlar önemli yetkiler elde etmişlerdir. Bunun sonucunda çalışan memur sayısı artmış, mahalli idareciler ile merkezdeki idareciler arasında sürtüşmeler yaşanmıştır. Bu dönem romanları özellikle memur düzenine karşı sert eleştiriler sunmuşlardır. Memurların maaşlarının yetersizliği, farklı farklı maaşlarının olması, rüşvet almaları, eğitimsizlikleri gibi konuları gündeme getiren Mizancı Murat, Samipaşazade Sezai ve Recaizade Mahmut Ekrem romanlarında, yönetim alanında bozulan işleyişin halk üzerindeki olumsuz etkilerine yer vermişlerdir.

1876 yılında 1. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte başa geçen Abdülhamit dönemi romanlarda önemli yer tutar. Özellikle Mizancı Murat, Abdülhamit dönemi reformlarına olumlu yaklaşarak romanında geniş yer verirken, Ahmet Mithat, Halide Edip Adivar, Bekir Fahri bu döneme eleştirel yaklaşım sergilerler. Bu dönemde II. Abdülhamit kontrolü tekrar ele alarak bürokratik kesimi işlevsizleştirdi ve aslında gerçekten son derece önemli işler de yaptı. Ama onun reçeteleri de devleti kurtarmaya yeterli olmadı.

Üst düzey yöneticiler, devleti kurtarmak için etkin bir yönetsel yapının öncelikle gerekli olduğuna inandıkları için meşruti yönetim arayışlarına girişmişler ve padişah otoritesini kırma yönünde önemli girişimlerde bulunmuşlardır. Çünkü kendilerinin kafasında devletin nasıl kurtulacağına ilişkin etraflıca düşünülmüş çözüm önerileri vardı ve bu öneriler "*mutlak doğru*" olarak algılandığı için başka şeylerin aranmasına ve uygulanmasına gerek yoktu. Padişahlar, kurtuluş reçetesine sahip olan bu yöneticileri dinleyecek, onlara gerekli yetkileri verecek ve devlet böylece kısa sürede kurtulacaktı. Ancak, modernleşme Osmanlı Devleti'nde özgün tarihsel koşulları içinde değil, daha çok aydın ve bürokrasi tarafından bir muhayyile olarak dayatıldığı için başarılı olmamıştır(Duman,2009.29).

KAYNAKÇA

- ADIVAR, H. E. (?), Handan, Atlas, İstanbul.
- ADIVAR, H. E. (1967), Seviye Talip, Bahar, İstanbul.
- AHMET M. E. (?), Jön Türk, Beyaz Balina, İstanbul.
- AHMET M. E. (2004), Acaib-i Alem, Bordo Siyah, İstanbul.
- AHMET M. E. (2005), Çengi, Bordo Siyah, İstanbul.
- AHMET M. E. (2005), Müşahedat, Beyaz Balina, İstanbul.
- AKILLIOĞLU, T. (2004) “Yönetim Hukukumuz ve Geleceği”, www.idare.gen.tr/akillioğlu-yönetim.htm.,(Erişim T: 9, 11, 2011).
- AKYILDIZ, A. (2003), Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, Eren Yayınları, İstanbul.
- ANABRİTANNİCA (1986/1987), C.III, İstanbul.
- ARMAĞAN, S. ve İ. (1988), Toplum Bilim, Barış, Ankara.
- AYKAÇ, B. (1997), Kamu Bürokrasisi ve Türk Kamu Personel Yönetiminde Bürokratik Eğilimler, YÖK. Matbaası, Ankara
- BAĞÇE, Emre (2004), “ Modernliğin Temelleri ve İkircikli Serüveni”, Modernleşme sürecinde Türkiye, G. Erdumlu (Ed.), Babil, Ankara, s.3-59
- BERKES, N. (1973), Türkiye’de Çağdaşlaşma, Bilgi, İstanbul.
- BERKES, N. (1975), Türk Düşününde Batı Sorunu, Bilgi, Ankara.
- ÇADIRCI, M. (1991), Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÇELİK, K. (2003), Türk Devrim Tarihi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- ÇİĞDEM, A. (1997), Aydınlanma Düşüncesi, İletişim, İstanbul.
- ÇULHAOĞLU, M. (2002), “Batıcılık, Modernleşme, Batılılaşma ve Türk Solu”, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.) C:3, İletişim, İstanbul,s.170-188.
- DUMAN, M. Z. (2009), “Modernitenin Epistemik Öncülleri ve Batı Dışı Topumlarda Modernleşme Biçimi”, Civilacademy: Sosyal Bilimler Dergisi, Fatih Üniv. Yayını,

Yaz/Summer 2009.

ERYILMAZ, B. (1992), Tanzimat Ve Yönetimde Modernleşme, İşaret, Ankara.

GÜLTEPE, N. (1999), "Osmanlılarda Bürokrasi: Merkezin Yönetimi, Osmanlı Teşkilatı", Güler Eren(Ed.), Osmanlı: Teşkilat, C:6, , Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,s.241-294.

İDİZ, B. F. (1985), Jönler, İletişim, İstanbul.

İNALCIK, H. (2013), Osmanlı ve Modern Türkiye, Timaş Yayınları, İstanbul.

JUNG, D., - Wolfango PICCOLİ (2004), Yol Ayırımında Türkiye, Kitap Yayınevi, İstanbul.

KARATEPE, Ş. (2009), Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme, Dördüncü Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul.

KILIÇ, S. K. (1995), Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de İl Yönetimi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

KILIÇ, S. K. (1996), "Kanun-i Esasinin İlanından Sonra Vilayetlerden Gönderilen Teşekkürnameler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 29, s:137-153, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/25/146.pdf> , Erişim Tarihi: 21.05.2015.

LEWIS, Bernard (1984), Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

MEHMET C. (2005), Küçük Gelin, Bordo Siyah, İstanbul.

MEHMET M. (2005), Turfanda mı Turfa mı?,Beyaz Balina, İstanbul.

MEYDAN LAROUSSE (1969), C.II, İstanbul.

ORTAYLI, İ. (2008), Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, Ankara.

ÖZER, İ. (2005), Avrupa Yolunda Batılılaşma ya da Batılılaşan İstanbul'da Sosyal Değişimler, Truva, İstanbul.

ÖZTÜRK, N. K. (2011), "Siyasal Gelişme Kavramı", Siyaset Biliminde Kuram, Yöntem, Güncel Yaklaşımlar, Baran Dural(Ed.), Kriter, İstanbul, s.229-245

PARLAK, B. (2008), "Osmanlı Devleti'nde Taşra Yönetimi Reformları: Eyaletten Vilayete Kalıcı Dönüşüm", 18. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Kamu Yönetiminde Reform, TODAİE, Ankara, s.31-47

- QUATAERT, D. (2002), Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922, İletişim, İstanbul.
- RECAİZADE M. E. (2009), Araba Sevdası, Sonsuz Kitap, İstanbul.
- SAMİPAŞAZADE S. (2008), Sergüzeşt, Alkım, İstanbul.
- SEVİL, M. (1999), Türkiye’de Modernleşme ve Modernleştiriciler, Vadi, Ankara.
- SHAW, S. J., Ezel K. (1983), Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye C:2, E, İstanbul.
- ŞEMSETTİN S. (2011), Taaşşuk-u Tal’at ve Fitnat, Bordo Siyah, İstanbul.
- TEZEL, Y. S. (2001), “Tanzimat Sonrası İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye’sinde “Muhafazakârlık” Sorunsalı: Devamlılıklar, Değişmeler ve Kırılmalar”, Ahmet Çiğdem(Ed.) Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Muhafazakârlık, Cilt:5, İletişim, İstanbul, s.21-39.
- TİMUR, T. (1989), Osmanlı Çalışmaları: İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine, V, Ankara.
- ÜLKEN, H. Z. (2001), Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul.
- YAYMAN, H. (2008), Türkiye’nin İdari Reform Tarihi, Turhan, Ankara.
- YEŞİLDAL, H. (2010), “Toplumsal Değişme ve Küreselleşme”, Sosyolojiye Giriş, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları, Eskişehir.
- YILDIRIM, M. (2010), “Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi”, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, www.insanbilimleri.com, Public Administration, Vol:7,No:1,s.703-719.
- ZÜRCHER, E. J. (2008), Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İletişim, İstanbul.